

БУТИ СПАДКОЄМЦЯМИ СПАДЩИНИ

Анастасія Платонова, Журналістка, незалежна культурна критикиня, редакторка

Цим текстом ми розпочинаємо серію матеріалів про стан справ у ключових аспектах захисту української спадщини. Перша розмова — з експерткою у сфері культурної спадщини, музеологинею, членкинею борда українського ICOM (International Council of Museums — Міжнародна рада музеїв. — Ред.) Наталею Дзюбенко й головою моніторингової групи Кримського інституту стратегічних досліджень Денисом Яшним. Про основні виклики для сфери спадщини наприкінці третього року повномасштабної війни, силу спільнот і важливість асиметричної відповіді ворогу в захисті власної ідентичності й міжнародній адвокації України експерти поговорили з Анастасією Платоною.

Фото: Статуя Григорія Сковороди в музеї-меморіалі на Харківщині після влучення в будівлю російського снаряда, травень 2022 року

ЯКИМИ Є ОСНОВНІ ВИКЛИКИ В СЕРЕДОВИЩІ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАПРИКІНЦІ ТРЕТЬОГО РОКУ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ?

Денис Яшний: Ці виклики для України з 2014 року принципово не змінилися, лише масштабувалися. На жаль, перед зовнішніми викликами, що спричинені діями Росії, ми наразі майже безсилі. Якщо до повномасштабного вторгнення якісь важелі України й міжнародних організацій ще діяли, то зараз усе складніше.

Фото: Денис Яшний

Внутрішні виклики також принципово не змінилися, головним з них залишається неспроможність державного культурного сектору України бути відповідним часу війни. Громадянське суспільство в цьому сенсі більш дієве й експертне.

Наталя Дзюбенко: Я чітко ділила б усі виклики на спричинені війною та ті, що були в нас до того, адже їх також не бракувало і вони нікуди не поділися. У першу чергу це все, що стосується евакуації та демонтажу постійних експозицій, з якими музеї справлялися кожен в міру своїх можливостей. Щодо неспроможності держави як ключового виклику – тут треба розрізняти поняття можливості і спроможності. Наприклад, умовний музей не може нести відповідальність за те, що Міністерство культури не створило політики, не виробило механізму чи не написало інструкції.

Фото: Наталя Дзюбенко

Тож наприкінці третього року повномасштабної війни я назвала б головним викликом у сфері захисту культурної спадщини безпекове питання. Це надзвичайно актуально з

2014 року. Війна, що розпочалася тоді, відчутно впливала на музейну сферу – уже тоді ми мали втрати, вивезені об'єкти спадщини, музеї в евакуації тощо. Музейна спільнота, звісно, розуміла, які можуть бути ризики для інших регіонів у разі розширення зони бойових дій.

Той період показав, як багато проблем маємо в галузі: зокрема, виявилось, що профільне міністерство не має жодних матеріалів-дублів: коли умовний музей окупований і немає доступу до документації, ми залишаємося з порожніми руками.

На жаль, з того часу змінилося не дуже багато. Цьогоріч презентували Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Але ж цю платформу ще треба наповнити величезною кількістю даних, перш ніж вона повноцінно запрацює. Також маємо величезні проблеми з персоналом: хтось виїхав з країни, хтось мобілізувався, хтось перемістився в межах країни. Наразі ситуація з кадрами схожа на снігову кулю, що лише зростає.

ЯКІ ТУТ ЩЕ НЕОЧЕВИДНІ ВИКЛИКИ? НАПРИКЛАД. ДЕНИС УЖЕ ЗГАДАВ ПРО РОБОТУ З МІЖНАРОДНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ СПАДЩИНИ. НЕ МЕНШ СКЛАДНО ДИСТАНЦІЙНО МОНІТОРИТИ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ ЗІ СПАДЩИНОЮ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ. ЯКІ ЩЕ БОЛЬОВІ ТОЧКИ?

Д.Я.: Почну з короткої історичної довідки. Є дві постанови Кабміну початку нульових про перелік музеїв, що можуть зберігати державну частину музейного фонду. Одна з них присвячена галузевим музеям, установам і підприємствам. У Криму були 82 музеї, які, за цією постановою, могли зберігати державну частину музейного фонду України. Скільки предметів було в тих музеях, ми навіть уявлення не маємо. Ба більше, частина цих музеїв на момент початку анексії Криму вже перестала існувати. Що сталося з їхніми колекціями — невідомо.

Це насправду дуже дивне відчуття, коли ти як український експерт зі спадщини змушений у своїй роботі посилатися на каталог музейного фонду РФ, куди вони вносять наші предмети, — за ці роки вже внесено 600 тис. одиниць зберігання з Криму та Севастополя. І коли ти кажеш європейцям, що це ж крадіжка, банальне привласнення, у відповідь чуєш: «А як ви доведете, що це ваші, українські предмети?». І ти розумієш, що навіть не маєш, що відповісти.

Ще одна велика проблема з окупованими територіями — це кадри. Більша частина музейників, які знали ці колекції, залишилися в Криму. Відсутність кваліфікованих спеціалістів, які могли б працювати хоч з якоюсь інформацією про музеї на окупованих територіях, — це великий виклик.

Фото: Коштовності з Перещепинського скарбу в Ермітажі. Це найбагатший скарб, знайдений у Східній Європі. Виявили його 1912 року біля села Мала Перещепина, Полтавська обл., Новосанжарський район)

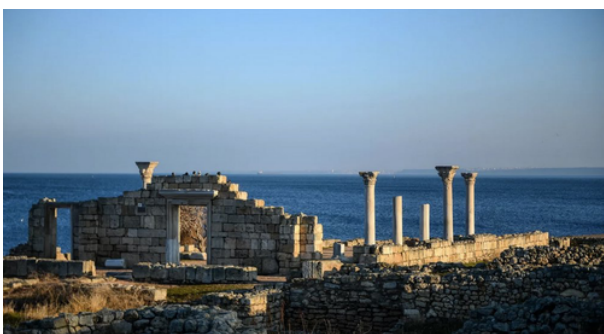
На жаль, громадські організації не можуть узяти тут на себе роль держави, хоч і працюють з проєктами дистанційного моніторингу. Наприклад, ми в Кримському інституті стратегічних досліджень це робимо. Держава ж за відсутності достатньої спроможності могла б принаймні виваженише комунікувати про спадщину на окупованих територіях. Не можна щоразу виривати з контексту окремі кейси й надавати їм медійного розголосу, ігноруючи всі решту. Бо це перетворюється на унормування зла й дуже небезпечно.

Н.Д.: Я згодна з Денисом: ситуація з Кримом справді дуже непроста. Де-юре колекції лишилися на своїх місцях, де-факто ж нам невідомо, чи щось переміщували. Ці предмети дійсно заносять до каталогів державного музейного фонду Росії, як

і твори, викрадені Росією вже за час повномасштабної війни. У результаті предмети трактують не як викрадені з території України, а як російські.

Є ще одна актуальна для Криму проблема: це питання археологічних розкопок і пов'язаних з ними наукових досліджень. Вони так само незаконні, тому що це окупована територія. Знайдені в результаті розкопок пам'ятки також входять до російського обігу, і це теж злочин.

Щодо дистанційного моніторингу: проблема в тому, що для його здійснення потрібна велика мережа осінтерів (OSINT, Open source intelligence — розвідка на основі відкритих джерел. — Ред.), які постійно моніторять, що відбувається з колекціями. Це роблять працівники музеїв, зокрема з окупованих територій, але цих зусиль недостатньо — потрібно суттєво розширювати мережу.

Фото: Заповідник «Херсонес Таврійський», який 23 червня 2013 року разом з його хорою (сільськогосподарська округа) включили до Списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Зараз в українському ICOM ми саме запустили проєкт на цю тему. Він має два напрямки.

Перший — це моніторинг за допомогою osint-інструментів і навчання цього. Другий — робота з пропагандою: виявлення кейсів, де російські музеї стають інструментами пропаганди, а російські музейники беруть участь у цих злочинах.

Розшук вкрадених Росією об'єктів спадщини — питання не одного року. І для того потрібні люди зі спільноти дослідників і пошуковців, які постійно моніторять майданчики, де ці об'єкти можуть з'явитися. Мій досвід як музейника свідчить: якщо предмет не знищений фізично, рано чи пізно він десь вирине. Можливо, завтра, можливо, за 50 років. Наші завдання тут: мати реєстр викрадених предметів, вибудувати політики, а також бути послідовними і терплячими.

ЧИ МАЄ ДЕРЖАВА РЕЄСТР ЦИХ ПРЕДМЕТІВ?

Н.Д.: Поки що ні. Це робота на роки для великої кількості людей. Якщо чесно, не знаю, чи це станеться за мого професійного життя.

ЧИ МОЖНА ГОВОРИТИ, ЩО ЗА ТРИ РОКИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ДЕРЖАВА ВРЕШТІ УСВІДОМИЛА, ЩО САМЕ ВОНА ЗАХИЩАЄ У СФЕРІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ЯК З

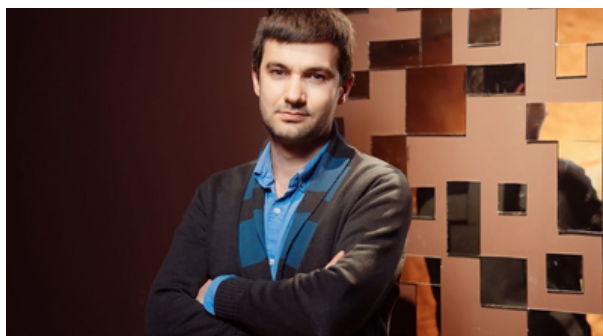
ЦИМ ПРАЦЮВАТИ І НА РІВНІ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ, І НА СТРАТЕГІЧНОМУ РІВНІ?

Д.Я.: На мій погляд, проблем багато, але все ж дещо зроблено. І я тут говорив би не лише про останні три роки, але й про період з 2014-го по 2022-й. Зокрема, створили Український культурний фонд. Це мало велике значення для збільшення самостійності музейного й загалом культурного середовища.

Також 2019 року Мінкульт прийняв Наказ № 501 Про внесення змін до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, згідно з яким усі об'єкти, що мали облікові картки до набуття чинності Закону «Про охорону культурної спадщини», поставили на державний облік. Окрім того, хоч і формально, але створені управління музеїв окупованих територій – скажімо так, представницькі функції цих музеїв покладені на директорів інших музейних установ на підконтрольній території. Звісно, цього недостатньо. На жаль, держава в медійному плані працювала з цим дуже кейсово і несистемно.

Після початку повномасштабного вторгнення також зроблені деякі важливі кроки. Зокрема, це розробка змін до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини, що почалася у 2023 році.

З'явилася й картка виявлення об'єкта культурної спадщини – це і фіксація, і опис пам'ятки, і акт візуального стану. Орган місцевої влади бере об'єкт на облік, але далі орган охорони культурної спадщини кінцевого рівня за три роки має розробити облікову картку об'єкта. Нагадаю, що це можуть робити лише установи, які мають квед № 7220 і відповідну кількість кваліфікованих працівників.

Фото: Денис Яшний

Моя позиція: нам потрібно вводити тимчасові рамки для прифронтових територій. Адже наразі для держави документ, що підтверджує стан пам'ятки, – це акт візуального обстеження. Але ж на деякі території просто немає доступу або перебувати там небезпечно для життя.

Н.Д.: Я тут можу також констатувати неефективність державних інституцій, що мають діяти в таких загрозливих умовах. Вони справді не встигають реагувати на всі виклики. Середовище захисту спадщини в останні складні роки великою мірою

тримається завдяки спільнодії недержавних інституцій, окремих фахівців і професійних мереж.

Щодо дистанційного моніторингу. Це насправді дуже складно в реалізації, навіть якщо говорити про рухому спадщину. Наприклад, якщо я через osint-інструменти знайшла якийсь викрадений з окупованих територій об'єкт, то постає питання: як його оформити, аби згодом це могло стати частиною якоїсь кримінальної справи?

Наприкінці третього року повномасштабної війни ми нібито більш-менш позакривали нагальні питання з евакуаціями та збереженням колекцій (хоч і там є питання). Наступна точка збірки – це фокус на таких завданнях, як фіксація злочинів Росії проти української спадщини, аби згодом доходити до міжнародних судів і повертати собі своє.

Я певна, тут також важлива роль громадських об'єднань і ініціатив. Хоча, звісно, і без держави не обійдеться, тому що саме держава має йти в міжнародні суди. Але все ж на лідерську позицію державних інституцій я не розраховувала б.

ОСТАННІ ТРИ РОКИ ПОКАЗАЛИ, ЩО БЕЗ ДОПОМОГИ ПРОФЕСІЙНОЇ СПІЛЬНОЇ ТА НЕЗАЛЕЖНИХ ІНІЦІАТИВ ДЕРЖАВА НЕ ЗМОГЛА Б ДАТИ РАДУ ІЗ ЗАХИСТОМ СПАДЩИ-

НИ. АЛЕ МИ ВСЕ ОДНО ВПИРАЄМОСЬ У РІВЕНЬ ПОЛІТИК У ЦЬЙ СФЕРІ, ЯКІ ЛИШАЮТЬСЯ ФУНКЦІЄЮ ДЕРЖАВИ І ЯКІ ВОНА ТАК І НЕ СПРОМОГЛАСЯ ВИТВОРИТИ. ЩО, НА ВАШ ПОГЛЯД, ЗА ОСТАННІ ТРИ РОКИ В ЦЬОМУ НАПРЯМКУ ВСЕ Ж ЗРОБЛЕНО, А ЩО, НА ЖАЛЬ, НІ?

Д.Я.: Аби витворити будь-які державні політики, ми маємо спершу розуміти, куди взагалі йдемо. Тут багато компонентів, від розробки стратегії до наявності кваліфікованих кадрів упроваджувати її. На жаль, держава на це наразі не спроможна. І тут знову виходять на авансцену незалежні інституції, експерти та спільнота у сфері спадщини. Було б чудово, аби до цієї спільноти доєднався також свідомий український бізнес.

Фото: У ніч проти 15 листопада 2024 року в Одесі внаслідок атаки РФ постраждали пам'ятки культурної спадщини, які перебувають під захистом ЮНЕСКО. Пошкоджено будівлі Історичного центру Одеси, у тому числі приміщення Одеського національного університету ім. Мечникова, палеонтологічний музей, який веде свою історію з 1873 року.

БУТИ СПАДКОЄМЦЯМИ СПАДЩИНИ

Наразі ми дійшли до моменту, коли окремі громадяни нашої країни: бізнесмени, керівники місцевих органів влади, члени місцевих громад — стають спадкоємцями спадщини, починають відчувати себе частиною минулого цієї країни. Але, знову ж таки, де тут держава? Вона мала б акумулювати цей запит і використовувати його як локомотив створення стратегії захисту спадщини. Будувати стратегію не згори, а знизу. Горизонтальність і здатність до мережування, характерні для нашого суспільства, зараз мають бути використані, щоб витворити стратегію захисту спадщини.

В умовах браку ресурсів держава має будувати свої політики, виступаючи хабом ідей. Немає грошей на те, щоб у вас працювало 100 людей, які розробляють стратегії? Чудово, будьте менеджерами своєї задачі: залучіть партнерів, співпрацюйте. Не бійтеся конкуренції з боку ГО, представників місцевих органів влади — вони ж працюють на вас, а часом і за вас. На жаль, наразі відносини центральних органів влади з експертними громадськими організаціями зводяться до того, що всі зустрічаються, підписують меморандуми, тиснуть руки — і все.

МИ БАЧИМО ДУЖЕ ЧІТКІ ПАТЕРНИ ПОВОДЖЕННЯ РОСІЇ З УКРАЇНСЬКОЮ СПАДЩИНОЮ НА ОКУПОВАНИХ І ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЯХ:

РУЙНУВАННЯ, ВИКРАДЕННЯ, ПРИВЛАСНЕННЯ ТОЩО. ЦЕ СХОЖЕ НА ЦІЛІСНУ, ПОСЛІДОВНУ ПОЛІТИКУ СТИРАННЯ Й РОЗМИВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ. ЩО НАЙВАЖЛИВІШЕ ТРЕБА РОЗУМІТИ ПРО ТЕ, ЯК ПРАЦЮЮТЬ ЦІ ПАТЕРНИ?

Н.Д.: Україна — величезна європейська країна з дуже різними регіональними культурами, з різноманітною регіональною та національною спадщиною. Але важливо усвідомлювати, що наша спадщина є частиною світової в плані різноманіття і стійкості світового культурного надбання.

Фото: Наталія Дзюбенко

І тут ми маємо говорити про цінність спадщини на всіх рівнях, зокрема про те, що вона може бути джерелом регіонального розвитку. В Україні є дуже класні кейси, коли довкола спадщини вибудовують цілі регіональні економіки: наприклад, історико-культурний заповідник «Тустань». Це приклад спроможної команди, що виростає разом з інституцією, за 20 років послідовної роботи збудувавши справжню екосистему спадщини.

Як масштабувати цей досвід на рівень всієї країни? На допомогу опікунам спадщини мають прийти її користувачі. Зокрема ком'юніті, які роблять бізнес на спадщині, не руйнуючи її, не будуючи умовну шашличну на верхівці заповідної гори, а відповідально зберігаючи її.

Повертаючись до того, що Росія робить з нашою спадщиною. Те, що вони можуть привласнити, вклавши у свої історичні наративи, вони забирають собі. А те, що не можуть, просто знищують. Цілі колекції знищують фізично — це і ткацтво, і локальні вишиті рушники, і місцевий одяг. Це дуже свідоме й послідовне знищення української ідентичності. І це чітко показує, що, окрім нас, ніхто цього не зберігатиме. Саме тому наша робота — врятувати і зберегти нашу спадщину.

Фото: У ніч на 24 серпня 2024 р. в Гуляйполі Запорізької області російські окупанти знищили краєзнавчий музей. Будівля спалахнула внаслідок влучення снаряда й вигоріла вщент.

Д.Я.: Держава має говорити з операторами спадщини, з тими, хто працює в цьому полі давно або приходить у нього зараз із суміжних сфер. Тому що тільки в діалозі з ними держава в особі центральних органів виконавчої влади зможе зрозуміти, де вона і куди йти далі.

На жаль, перемогти Росію в soft power ми найближчим часом не зможемо. Нам просто бракує ресурсів для цього. Стратегічною метою має бути спершу накопичити ресурси, аби вступити в боротьбу за soft power у Європі та світі. Звісно, паралельно ми маємо говорити назовні про те, що відбувається з нашою спадщиною. Але, на жаль, ці кейси поступово перетворюються на абсолютно однакові ілюстрації злочинів РФ без глибинного аналізу. І це, на жаль, не наближає нас до перемоги в полі міжнародної адвокації України. Тож треба ці ресурси створити. Державний ж апарат має врешті усвідомити, що він працює лише завдяки спільноті спадщини, і навчитися коректно взаємодіяти з нею.

ЯК УКРАЇНА МОГЛА Б НАЙЕФЕКТИВНІШЕ РУХАТИСЯ В ПОЛІ СПАДЩИНИ, ПРАЦЮЮЧИ З МІЖНАРОДНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ? І ВОДНОЧАС ДІЛИТИСЯ ДОСВІДОМ ЗБЕРЕЖЕННЯ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ — БО ЦЕ МОЖЕ БУТИ НЕ ОСТАННЯ ВІЙНА НА КОНТИНЕНТІ В НАЙБЛИЖЧІ ДЕСЯТИЛІТТЯ?

Д.Я.: Нам треба змінити парадигму, коли держава говорить замість своїх людей, на парадигму, коли люди говорять за свою державу, а вона допомагає підсилювати їхні голоси. Ми маємо позбутися медійного підходу до пам'яток і навчитися говорити про спадщину як про щось персонально важливе. Уміти знаходити такі ключі, які дозволять умовному британцю відчувати щось, коли він слухає про зруйновану українську церкву. Так, ніби це церква в його рідному містечку, якій було, припустимо, 400 років і якої більше немає.

Фото: Знищений музей у Маріуполі

Н.Д.: Ми як спільнота, що опікується спадщиною, маємо діяти в полі адвокації України за принципом «усі як один». Активно брати участь у міжнародних заходах, розвивати власні мережі контактів, взаємодіяти з міжнародними організаціями тощо. Наші експерти мають бути активно включені в роботу міжнародних інституцій. Зараз дуже багато подій відбувається онлайн, тож замість

витратити кілька днів на дорогу заради 20-хвилинної доповіді можна легко підключитися онлайн. Треба брати участь у всіх можливих закордонних майданчиках і говорити про Україну. За кожної нагоди виходити назовні й доносити до міжнародних аудиторій правду про наші здобутки, нашу позицію, наші думки.

На жаль, Росія десятиліттями цілеспрямовано працювала, вибудовуючи персональні зв'язки з багатьма міжнародними експертами й інституціями, розставляючи там своїх або лояльних до себе людей. Нам треба діяти асиметрично, пропонуючи Європі власну адженду. І в нас уже є перші успішні кейси. Зокрема, для мене найпотужніший такий кейс останніх трьох років — це виставка візантійської ікони з колекції Музею Ханенків у Луврі. Музей Ханенків цією виставкою зробив більше, ніж можемо собі уявити. Це надзвичайно потужний акт культурної дипломатії та разом приклад усім нам, як треба говорити про українську культуру назовні.

***

ЮРИДИЧНА ДОВІДКА

**КАТЕРИНА БУСОЛ, ЮРИСТКА,
ЕКСПЕРТКА КРИМСЬКОГО ІНСТИТУТУ
СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ:**

«Юридично є кілька призм, пов'язаних зі злочинами Росії проти української спадщини. Перша — це міжнародне сприйняття. Україна в особі Кримського інституту стратегічних досліджень спільно з депутаткою Євгенією Кравчук, представницею України в ПАРЄ, домоглася важливого зрушення — в обіг введено такі поняття, як «придушення культурної ідентичності» чи «культурне стирання» у звітах Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні та Міжнародної слідчої комісії щодо України. Це дуже важливий зсув у тому, як міжнародне право бачить злочини проти української спадщини.

Фото: Катерина Бусол

У будь-яких міжнародних судах щодо спадщини, зокрема в Міжнародному суді ООН, ми повинні спрямовувати європейців розглядати злочини проти української спадщини як порушення ширших прав людини. Це частина довгого шляху до обґрунтування геноцидального умислу дій Росії проти України.

Ми врешті почали говорити з міжнародними інституціями не лише про злочини Росії, про привласнення та переміщення нашої культурної спадщини. Але і значно ширше — про деконтекстуалізацію, про зміну виставкових наративів, освітніх програм і т.д. Про те, як усе це є ширшим тлом злочинів Росії проти української культурної спадщини.

Друга призма — це документування злочинів Росії у сфері спадщини для майбутніх судових процесів. Важливе питання — як це робити правильно. Є рекомендації Міжнародного кримінального суду та Євроюсту щодо документування громадськими організаціями, якими варто послуговуватися. Також Інститут міжнародних кримінальних розслідувань має корисні ресурси і тренінги, як коректно архівувати.

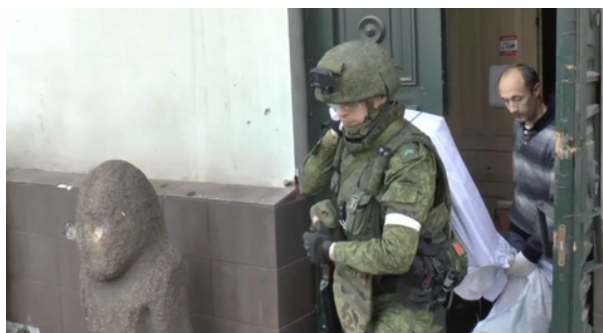

Фото: Військові РФ грабують музей у Маріуполі

І третя призма — це притягнення Росії не лише до кримінальної, а й до інших видів відповідальності. До прикладу, дуже важлива відповідь -

льність Російської академії та окремих її постатей за злочини Росії (реагування Міжнародної академії на це також надзвичайно важливе). Досить згадати таких одіозних персоналій, як директор Ермітажу Михайло Піотровський, відомий своїми відкрито імперськими поглядами. Цивілізований світ не може толерувати людей, що демонструють повну відсутність професійної доброчесності. І наше завдання — наводити ці факти міжнародним інституціям і послідовно про них говорити».

***

Серію створено за підтримки Кримського інституту стратегічних досліджень; вона виходить у межах Програми сприяння громадській активності «Долучайся!», яку фінансує Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) і здійснює Pact в Україні. Зміст матеріалу є винятковою відповідальністю Pact і його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.